

J. BALČIUS

P. DOVYDAIČIO GANTAMOKSLINĖS PAŽIŪROS

Neotomistas P. Dovydaitis daug dėmesio skyrė gamtos mokslų idealistinei interpretacijai, stengdamasis juos suderinti su neotomistinės filosofijos teiginiais. Ypač daug pastangų jis dėdavo, siekdamas su šios filosofijos teiginiais suderinti naujausius gamtos mokslų atradimus.

Antai fizikos atradimai neotomistui teikė vilčių, kad pagaliau bus prieita prie materialaus pasaulio sąrangos pagrindų: tai esą įrodytų struktūrinę materijos priklausomumą nuo antgamtinio pasaulio ir t. t. P. Dovydaitis tikėjosi, kad biologijos (embriologijos, genetikos) atradimai padės įrodyti teleologiską gyvybės prigimtį; norėdamas tai kuo greičiau pasiekti, jis aktyviai dalyvavo ideologinėje kovoje, propaguodamas vitalistines koncepcijas, laikydamas jas naujausiais modernaus biologijos mokslo laimėjimais.

Nors P. Dovydaitis nebuvo gamtininkas kaip, pavyzdžiui, J. Reinkė, H. Dryšas ir kt., kurių koncepcijas jis propagavo, tačiau vis dėlto kaip filosofas jis neblogai išmanė gamtos, ypač biologijos, mokslus. Deja, ir šių mokslų laimėjimus, ir jų trūkumus P. Dovydaitis suprato tendencingai.

Kadangi neotomistinė filosofija iš principo nesuderinama su materialistinėmis gamtamokslinėmis aspiracijomis, tai P. Dovydaitis — atkakliai tokio suderinamumo siekęs — populiarino ir mokslinėmis laikė tik tas koncepcijas ar teorijas, kurios idealistinių interpretacijų bei išvadų neneigdavo, buvo joms pakankamos. Biologijoje tuo ypač pasižymėjo vitalistinės gyvybės kilmės koncepcijos, kurias P. Dovydaitis ir propagavo. Didžiausio dėmesio susilaukė „filosofuojančių“ gamtininkų H. Dryšo, J. Reinkės ir kai kurių kitų vitalistinės teorijos. Jas propaguodamas, P. Dovydaitis tikėjosi įrodysiąs neotomizmo tezę apie mokslo ir tikėjimo principinį suderinamumą, taip pat šios idėjos naudingumą siekiant visapusiško, gilaus pasaulio pažinimo, žinojimo, kurį garantuoti galinti tik minėtoji mokslo ir tikėjimo sintezė.

P. Dovydaitį, ypač džiuginusi ta aplinkybė, kad šie itin svarbūs neotomizmui ideologiniai tikslai būsią realizuoti su gamtos mokslų pagalba, t. y. jiems būdingomis gamtos tyrimo priemonėmis — eksperimentuojant, taikant matematinį aparatą (pvz., genetikoje) ir pan. P. Dovydaičio ma-

nymu, žinojimo ir tikėjimo neprieštarungumo ir jų principinio suderinamumo teiginį vitalizmas pagrindžia kaip tik šiomis priemonėmis ir metodais.

Pagrindinė vitalistinių koncepcijų idėja — mintis apie teleologiską visų gyvų organizmų prigimtį, kurią H. Dryšas interpretavęs entelechijos¹, o J. Reinkė — dominantės terminais².

Tačiau šiais skirtingais terminais iš tikrųjų apibūdinama ta pati paslaptinga gyvybės prigimtis, kurią vitalistai laiko esmine ir idealia, atskiriančia negyva nuo visa, kas gyva. Bet, antra vertus, idealybės negali konstatuoti jokie eksperimentai: šios premisos laikosi objektyvieji idealistai. Todėl vis dėlto neaišku, koku būdu biologijos mokslas galėtų pateisinti P. Dovydaičio viltis, kad gamtos mokslai būdingais jiems metodais pagrįsį pagrindinius neotomistinės filosofijos teiginius.

Šis prieštaravimas formaliai įveikiamas pabrėžiant gyvybės teleologiską prigimtį, kurią biologijos mokslas esą atskleidžia dviem aspektais: embriologiniu ir evoliuciniu gyvybės organizavimosi lygiu. Eksperimentinis pagrindas teigimui, kad gyvybės teleologiską prigimtį galima įrodyti, buvęs tas, jog buvo atrasti tikrai stebinantys kai kurių rūšių gyvūnų sugebėjimai regeneruoti, t. y. atsiauginti prarastas kūno dalis, o ypač stulbinantis buvo kai kurie embriologijos mokslo atradimai. Štai kaip šiuos „sensacingus“ eksperimentus aprašo P. Dovydaitis: „Paminėtinas vienas daug nuostabos sukėlęs eksperimentas šios rūšies tyrinėjimų pradžioje. Apvaisintam amfibijų kiaušiniui leidžiama pereiti pirmąją skaidymosi stadiją (kuomet iš vienos celės pasidarą dvi). Normaliai plėtojantis toliau, kiekviena tų dviejų celių išaugina po pusę embriono. Nagi dabar padaromas toks eksperimentas: viena tų dviejų celių perduriama karšta adata ir jos branduolys, kaip ir ji pati, nužudoma. Palikusi gyva antroji celė tokiu atveju plėtojasi toliau lyg niekur nieko nebūtų įvykę, t. y. lyg ir jos seserinė celė dar būtų gyva, ir išaugina, kaip ir pirmiau, pusę embriono“³.

Tai, kas embriologų eksperimentiškai konstatuota, neotomistas aiškina taip: „negali būt labiau pirštu prikišamo parodymo, patvirtinančio šiokią veismanišką protavimą: kad kiekviena celė gauna iš kiaušinio nepakeičiamą įsakymą maršuruoti (Marschbefehl), kad celės plėtotė nesiduoda paveikiama, ir kad ji taip pat neturi daugiau sugebėjimų, kaip tik tiek, kiek jų reikia, kad normaliomis sąlygomis pagaliau pagamintų normalią celių mozaiką“⁴.

Kai embriologai eksperimentuodami ėmėsi vis sudėtingesnių ląstelės bandymų, tai šių bandymų rezultatai, P. Dovydaičio nuomone, vis labiau ir akivaizdžiau patvirtinę teleologiską organizmo ląstelių, taigi ir

¹ *Žг. Дришь Ганс. Витализм. Его история и система.*— М., 1915, с. 272—274.

² *Жг Реинке И. Сущность жизни.*— СПб., 1903, с. 116—118.

³ *Дovyдaitis P.* Šių laikų biologų pažiūros į gyvybės reiškinius.— *Logos*, 1933, t. XIII, p. 94—95.

⁴ Ten pat, p. 95.

organizmų, prigimtį. P. Dovydaitis tariamą vitalizmo triumfą taip aprašo: „Betgi vėliau šis eksperimentas buvo truputį pakeistas ir, gavus kitokius rezultatus, teko pakeisti ir išvadas. Būtent, viena tų dviejų celių nebuvo nužudoma, bet abi celės buvo atsargiai persmaugiamos plono plauko kilpele taip, kad jiedvi paliko nuo viena kitos izoliuotos. Ir dabar pavyko iš kiekvienos abiejų celių išauginti pilną, nė kiek nepažeistą embrioną. Vadinasi, tik sudarius atypinę situaciją pirmą kartą paaiškėjo, kad atskira celė dar gali išauginti ir visą gyvulį, nors tipinė raidos eigoj ji būtų galėjusi patiekti tik jo pusę“⁵.

Patekęs gerą dešimtį embriologijos „įrodymų“, P. Dovydaitis skuba apibendrinti, „susidorodamas“ su darvinizmo koncepcijos šalininkais, aiškindamas, kad „darviniškas protavimas apie organizmo dalių kovą tarp savęs ir organizme vykstančią jo dalių selekciją neturi jokio pagrindo“⁶.

P. Dovydaičiui čia svarbiausia ne kai kurių klaidingų darvinizmo išvadų kritika, o esminiai ideologiniai bei filosofiniai apibendrinimai, pagrįsti šią kritika. „Harmoningas ir tikslo siekiąs draugės darbas buvo įspūdingiausias dalykas visuose tuose vyksmuose, kokių rodė jauni gemalai, kai dirbtinai buvo trukdoma jiems augti normaliu būdu“⁷. Tą patį rezultatą gamtininkai gaudavo suspausdami embrioną pirminėje vystymosi stadijoje, dar prieš prasidedant ląstelių diferenciacijai. Nors, nu stojus spausti, embriono ląstelės visiškai susimaišydavo, t. y. pakeisdavo padėtį viena kitos atžvilgiu, jos ir tada sugebėdavo išauginti visiškai normalų organizmą. Vitalistai, kaip ir P. Dovydaitis, čia užvelgę organizmo „sisklausymą“ į „visumos“ planą. Tatoi patvirtiną, pasak P. Dovydaičio, dar „senio Aristotelio“ keltą organizmo visybės idėją, nes jis yra pasakęs, jog „visybė buvo pirmiau, kaip dalys“⁸. „Ogi dabar,— teigia P. Dovydaitis,— organizmo pilnaties idėja buvo iškelta ir tartum pabrėžta paties eksperimento“, ir šią „paslaugą“ biologijos mokslui padaręs „Leipzigo Universiteto profesorius, emeritas, jau šiame straipsny pirmiau keletą kartų minėtasis Hans Driesch“⁹. Čia P. Dovydaitis pagarsina pačius svarbiausius H. Dryšo filosofinius apibendrinimus, pagal kuriuos patys „materiališkiausieji reiškiniai verčią įvesti individualizuojančius, visybę darančius agentus“, kitaip tariant, veiksnius, kuriuos „galėtume vaizdintis turinčius sielos pavidalą (seelenartig)“¹⁰. Materializmas, neotomisto manymu, negalįs paaiškinti, koku būdu iš negyva atsiranda gyva, kodėl gyvūnas turi vienokius, o ne kitokius organus ir t. t. „Kalbėti, kad gamtinė atranka išgamina organizmuose tikslybes, esą ne-teisinga. Visą tą nesuskaitomą daugybę tikslingų reiškinų organizmuose, visus tuos, net žmogaus techniką pralenkiančius, tikslingumus darviniz-

⁵ Ten pat.

⁶ Ten pat.

⁷ Ten pat.

⁸ Ten pat, p. 96.

⁹ Ten pat.

¹⁰ Ten pat.

mas aiškina atsiradus tik *atsitiktinai*, t. y. iš netikslingų, be jokios tvarkos atsirandančių variacijų. Čia tai yra visa darvinizmo esencija" ¹¹.

Ši citata rodo, kad P. Dovydaitis nepripažįsta neapibrėžtumo principo materialistine prasme. Jo manymu, iš negyva negali atsirasti gyva, iš netikslinga — tikslinga ir t. t. Tam tikslui esąs reikalingas nematerialios prigimties veiksnys, suteikias negyvajai materijai visiškai kitą kokybę. Vitalistinė teleologizmo samprata kaip tik orientuojama į idealistinį šios problemos sprendimo variantą. Todėl neotomistas organizmo tikslingumo genetinį pagrindą aiškina idealistiškai: „Čia paveldėjimo padėlių (gėnų) mutacijoj tūno paslėpta eminentingai teleologinė minčių eiga, kuri, nuosaikiai pergalvota, logikos būtinumu vėl tur nuvest pripažint gamtos dėsnių asmeninį Leidėją ir Padarytoją: tik tai aukštesnė antpa-saulinė išmintis ir galybė, vienetingai apimanti ir tvarkanti visą gamtą, įgali patenkinamai išaiškinti organinių prisitaikymų egzistenciją" ¹². Suprasdamas genus kaip nematerialaus, teleologinio prado organizmuose skleidėjus, P. Dovydaitis dėl tos pačios priežasties populiario mendelizmą kaip moderniausią biologijos mokslą, kurio teiginiais remiantis esą galima įrodyti gyvybės teleologinės sampratos moksliskumą ir eksperimentinį pagrįstumą.

„Mendelizmo genės,— teigia neotomistas,— (paveldėjimo faktoriai) yra viso tikslo siekimo visame gyvame pasauly visoj jo liemenų istorijos plėtotėj aktingosios Causae secundae. O jų causa prima yra begalinė Dievo išmintis, tas evoliucijos priežastis įkūnijusi organizmų liemenų lytyse ir tuo įgalinus jas savaimingai tikslingai plėtotei" ¹³.

Taigi genetika ir embriologija tampa gnoseologiniu filosofinių apibendrinimų pagrindu. Remiantis šiais apibendrinimais, organizmų fiziologija siejama su vitalistiškai, teleologiškai suprantama evoliucijos teorija. Evoliucijos teorija, kaip minėta, yra tarsi metodologinis vitalistinių koncepcijų pagrindas, kuriuo remiantis sisteminami ir apibendrinami eksperimentų rezultatai. Faktiškai vitalistinė evoliucijos koncepcija sukonstruota tarsi veidrodinis Č. Darvino evoliucijos atspindys, todėl tie momentai, kurie pastarąją teoriją sieja su materialistinėmis gamtamokslinėmis tradicijomis, vitalistinėje evoliucijos interpretacijoje turi akivaizdų idealistinį pobūdį.

Dėl to skaitytojui, kuris nėra biologijos mokslo specialistas arba nėra specialiai šio mokslo problemomis domėjęsis, sunku suprasti, kodėl darvinizmas siejamas su materializmu, o vitalizmas — su idealizmo tradicija filosofijoje. Teleologinis principas vitalistinėje evoliucijos sampratoje ir tikslingumo momentas darvinizme gali pasirodyti principinės reikšmės neturinčiomis „subtilybėmis“, įvairiomis to paties gamtos fakto „interpretacijomis“. Kaip tik tokio tikslo ir siekia P. Dovydaitis, pateikdamas

¹¹ Dovydaitis P. Šių laikų biologų pažiūros į gyvybės reiškinius.— Logos, 1935, t. XV, p. 127.

¹² Pr. Dovydaičio ir E. Vasmano „Idéalingas gamtos supratimas seniau ir dabar“.— Logos, 1921-22, Nr. 1—2, p. 91.

¹³ Ten pat, p. 92.

vitalistinę evoliucijos teorijos variantą kaip moksliškesnę, labiau suderinamą su tikėjimo tiesomis ir eksperimentų rezultatais. Juo labiau kad ir Č. Darvinas, vengdamas bažnytininkų ir konservatyviai nusiteikusių gamtininkų išpuolių, davė dingstį jo teoriją traktuoti kaip visiškai suderinamą su tikėjimu ir bažnyčios mokymu. „Nematau rimto pagrindo, kodėl šioje knygoje išdėstytos pažiūros galėtų įžeisti kieno nors religinius jausmus. Vienas žymus rašytojas ir kartu dvasininkas man rašė, kad jis pamažu įsitikino, jog „taip pat suderinama su aukšta dievybės sąvoka yra tikėti, kad ji sutvėrė keletą pradinių formų, sugebančių savarankiškai vystytis į kitas reikalingas formas, kaip ir tikėti, kad jai reikėjo kaskart vis naujo tvėrimo akto užpildyti tuštumoms, atsiradusioms dėl jos dėsnių veikimo“¹⁴.

Vadinasi, jeigu Č. Darvino rūšių atsiradimo teorija iš tikrųjų turėtų tą teleologinę transformizmo momentą, tai ją tikrai reikėtų laikyti tik viena iš daugelio vitalizmo ar katalikiškojo transformizmo koncepcijų. Tačiau taip nėra ir štai kodėl (nors pats jos autorius, kaip matėme, nebuvo nusistatęs prieš teleologinę evoliucijos teorijos interpretaciją): teleologinis gyvybės rūšių raidos principas vitalizme ir priežastingumo principas darvinizme nėra tik du genetiškai tapatingi teorijos variantai, dvi skirtingos koncepcijos ar net sąvokos, kuriomis išreiškiama ta pati tiesa. Č. Darvino evoliucijos teorija yra vienas iš negausių mokslo istorijoje atvejų, kai pati teorija tarsi automatiškai „sprendžia“— prieštaraudama jos kūrėjo intencijoms— savo likimą; todėl, nepaisant visų mėginimų suderinti darvinizmą su teleologija, nugalėjo materialistinis jos supratimas, kuriam gnoseologinį pagrindą yra davęs priežastingumo principas. Šis principas ir nulėmė P. Dovydaičio išankstinę *neigiamą* nusistatymą darvinizmo atžvilgiu. Č. Darvino evoliucijos teoriją jis laikė tik mokslo hipoteze, o evoliucijos teorijos dėstymą mokyklose rekomendavo tik vyresniųjų klasių moksleiviams, pabrėžiant šios teorijos hipotetiškumą: taip daryti siūlė vadovaudamasis ideologiniais sumetimais, nes esą „šio amžio mokiniuose jau eina propaganda už tą teoriją antireligine prasme“¹⁵.

Tačiau conceptualinę darvinizmo ir vitalizmo struktūrą, jų skirtingą logiką P. Dovydaitis yra labai gerai suvokęs ir išreiškęs. Antai, aiškindamas skaitytojams vitalizmo struktūrinį pagrindą, neotomistas nurodė, kad „į visus gyvosios ir negyvosios gamtos vyksmus galima žiūrėti dvejopu atžvilgiu: arba vadinamuoju kauzaliniu (priežastiniu), arba vadinamuoju teleologiniu (tiksliniu). Pirmasis bus tuo atveju, kai iš vyksmo A, kaip iš priežasties, kildinsime vyksmą B, kaip vyksmo A padarinį, iš vyksmo B kildinsime vyksmą C, iš C vyksmą D, ir t. t.“¹⁶.

¹⁴ Darvinas Č. Rūšių atsiradimas natūraliosios atrankos būdu.— V., 1959, p. 530.

¹⁵ Dovydaitis P. Descendencijos (evoliucijos) teorija mokykloj.— Lietuvos Mokykla, 1923, p. 21.

¹⁶ Dovydaitis P. Šių laikų biologų pažiūros į gyvybės reiškinius.— Logos, 1933, t. XIII, p. 89.

Iš cituoto P. Dovydaičio aiškinimo matyti, kad autorius nori pabrėžti esminį skirtumą tarp vitalizmo ir darvinizmo. Pastarajam būdinga *dialektiška* priežasties ir padarinio dinamika, t. y. jų kaita, kai rezultatas tampa vėlesnio proceso priežastimi ir t. t. Filosofinis priežasties ir padarinio kaitos turinys čia atsiskleidžia kaip evoliucijos proceso *diskretiškumas*, jos nutrūkstamasis pobūdis, netolydiškumas ir pan. Darvinizmui svetima teleologiška, arba nediskretiška, evoliucijos proceso samprata.

Tuo tarpu vitalizmas yra grindžiamas priešinga logika: tą patvirtina ir P. Dovydaitis, nurodydamas būtent *nediskretišką* evoliucijos eigos pobūdį, nes „laiko atžvilgiu vėlybesnis veiksmas D veikia faktinai pirm jo vykstančius veiksmus A, B, C, tai ir bus teleologinis galvojimas“¹⁷.

Teleologinis principas šia prasme sukurtas kaip dirbtinė schema, kuri nepaiso realių gamtos reiškinių ir į juos neatsižvelgia. Evoliucijos procesas čia „įspraudžiamas“ į išankstinę loginę schemą — priežasties—padarinio rėmus, kuriais siekiama „įrėminti“ gyvosios gamtos procesus. Vadinasi, visa, kas vyksta gamtoje, jau yra predestinuota, nulemta iš anksto visagalinčios antgamtinės jėgos, kurios intereso išraiška esąs ir pats evoliucijos procesas. Iš čia išplaukia išvada, kad evoliucijos proceso programiniai tikslai ir priežastys sutampa, kad neišvengiamai turi įvykti tai, kas lemta laikų pradžioje, o konkreti realybė yra tos lemties realizacija, vyksmas, kuris ją įkūnija, pripildo realaus turinio. Miriadų gyvų būtybių gimimas, augimas, vystymasis, mirtis — visa tik lemtis, trunkanti milijardus metų. Proceso pabaiga nuo jo pradžios šiuo atveju skiriasi tik vienu aspektu: kaip galimybė nuo tikrovės.

Vadinasi, pagal vitalistinį evoliucijos supratimą, descendencijos procesas turi savo logiką: realizuoti tai, kas iš anksto antgamtinių galių nulemta ir kaip pradžia, ir kaip pabaiga. Šios lemties realizacija vyksta erdvėje ir laike, negyvojoje ir gyvojoje gamtoje, žmonių visuomenės istorijoje ir net kiekviename žmoguje. Todėl painų teleologinio veikimo principą būtų galima pailiustruoti tokia schema:

$$AB \rightarrow A_1B_1 \rightarrow A_2B_2.$$

Tai iš esmės trys to paties proceso transformacijos: pirmą kartą (AB) reiškiasi kaip antgamtinė valia, arba priežasties ir padarinio transcendentija, antrą kartą (A_1B_1) — jau kaip realus universumo, gamtos, gyvybės evoliucijos procesas, kuriam būdingas teleologinis tikslingumas, taigi jau ne kaip potenciali galimybė, o kaip tikrovė; ir trečią kartą (A_2B_2) — jau kaip ankstesnių procesų visiškai užbaigimas, jų sintezė. Evoliucijai skirta realizuoti tai, kas yra nulemta, predestinuota demiurgo jos proceso pradžioje. Vadinasi, evoliucijos procesas čia suprantamas kaip vienkartinis, tikslingas, sąmoningas veikimas, nes jis yra išanktinių tikslų ir sumanymų realizavimas. Taip jį supranta ne tik P. Dovydaitis, bet ir H. Dryšas, pabrėždamas, kad aukščiausias mokslo uždavi-

¹⁷ Ten pat.

nys esąs visatos, kaip visa apimančios entelechijos, egzistavimo pripažinimas; akcentuojama, jog, nesivadovaujant vitalistinėmis aspiracijomis, ir etiniai žmonių visuomenės idealai būtų gryniausias absurdas¹⁸. Tokia pažiūra, be abejo, nesunkiai suderinama su neotomistinės filosofijos, tai gi ir religijos, kurios gnoseologinis bei loginis pagrindas ji yra, metodologinėmis supozicijomis.

---

¹⁸ Дришь Ганс. Витализм. Его история и система, с. 274.